

Сергій ТЕРЕПИЩИЙ

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5506-0914>

Ключові слова: академічна соціальна відповідальність, вища освіта, війна в Україні, культура академічної соціальної відповідальності.

У цій статті представлено якісне дослідження академічної соціальної відповідальності в контексті війни в Україні. На основі інтерв'ю з викладачами українських університетів дослідження визначає два основні підходи до розуміння та реалізації соціальної відповідальності: «комунікативний» підхід розширення взаємодії зі студентами та колегами та «академічний» підхід виробництва нових знань та залучення студентів. Обидва підходи вимагають чітких критеріїв визначення соціальної відповідальності та зобов'язань просувати соціальну справедли-

УДК 1:37.04:376:316.454.4
DOI 10.32782/NPU-VOU.2023.1(88).05

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ АКАДЕМІЧНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: УРОКИ УКРАЇНСЬКОГО ДОСВІДУ ВІЙНИ

© Терепищій С., 2023

вість і права людини. У статті наголошується на важливості виховання культури соціальної відповідальності в освіті, особливо в умовах глобальних викликів, таких як інтернаціоналізація, мобільність, демократизація, диверсифікація та комерціалізація. Досвід війни в Україні 2014-2023 та її наслідками є яскравим прикладом важливості соціальної відповідальності в освіті та може слугувати моделлю для інших країн, які стикаються з подібними викликами.

Постановка проблеми

У сучасну епоху збройні конфлікти набули гібридного характеру, поєднуючи як традиційні, так і нетрадиційні методи ведення війни. Ця нова форма війни спрямована, перш за все, на маніпулювання свідомістю та поведінкою людей для

досягнення інтересів агресора. Гібридна війна досягає своїх цілей шляхом використання різноманітних засобів і прийомів, таких як політична пропаганда, дезінформація, спотворення інформаційного простору, використання компромату та неправдивої інформації. Використання таких методів може змінити цінності та інтереси громадян іноземної держави, тим самим підриваючи її суверенітет і незалежний розвиток.

Сфера вищої освіти нині переживає значні глобальні зміни, які формують майбутнє не лише академічних кіл, а й всепланетарного суспільства. Ці зміни включають інтернаціоналізацію, мобільність, демократизацію, диверсифікацію та комерціалізацію. Одним із помітних результатів цих змін є зростання академічної соціальної відповідальності, яка є концепцією, що передбачає широке відчуття відповідальності за межами академічної сфери навчання та дослідження.

Академічна соціальна відповідальність в умовах гібридної війни пов'язана з впливом освіти на суспільство, зокрема через громадянську освіту та демократичні інститути. Ця відповідальність виходить за рамки традиційних академічних ролей і передбачає розуміння суспільного впливу академічної роботи. Концепція академічної соціальної відповідальності визнає, що роль закладів вищої освіти виходить за рамки передачі знань, умінь і навичок студентам. Варто говорити про вплив освіти на суспільство головним чином через виховання громадянина та просвітницьку роботу. З філософської точки зору, академічна соціальна відповідальність ґрунтується на ідеї, що освіта є соціальним і моральним інститутом, який має бути спрямований на загальне благо. Ця концепція передбачає, що освіта є не просто засобом для індивідуального розвитку чи особистої вигоди, а радше інструментом для сприяння соціальному прогресу, культурному розмаїттю та процвітанню людства.

Метою статті є дослідження ролі викладачів у просуванні соціальної від-

повідальності в умовах збройного конфлікту, використовуючи досвід війни 2014-2023 років в Україні. Дослідження спрямоване на визначення викликів та можливостей для академічного середовища зробити внесок у соціальну відповідальність у часи війни, а також започаткувати дискусію щодо стратегії формування культури академічної соціальної відповідальності після перемоги.

Огляд літератури

У науковій літературі підходів до визначення концепту академічна соціальна відповідальність досить багато. Найбільш поширений підхід пов'язує академічну соціальну відповідальність із корпоративною соціальною відповідальністю бізнесу. Так, А. Банік і А. Мітра (2021) зазначають, що «корпоративна соціальна відповідальність, домінуюча тема для створення цінності та сталого розвитку в діловому світі протягом десятиліть, викликала подібну концепцію під назвою академічна соціальна відповідальність у світі науковців. Ця концепція впроваджується в багатьох академічних інституціях по всьому світу, включно з дослідницькими установами, як зручний спосіб досягнення сталого розвитку, поєданого з етичною відповідальністю перед суспільством за покращення здоров'я та засобів до існування» [4, р. 3].

А. Діма та ін. пояснюють розширення застосування концепції соціальної відповідальності, яка традиційно використовувалась щодо корпоративного сектору, по відношенню до університетів різними факторами, включаючи їхню роль у навчанні майбутніх співробітників, проведенні досліджень і внеску в громади, в яких вони працюють. На думку дослідників, зі змінами на ринку вищої освіти та збільшенням корпоративної участі університети повинні будувати міцніші стосунки із зацікавленими сторонами та реалізовувати ініціативи, пов'язані з соціальною відповідальністю. Це також включає сприяння балансу між особистими та суспільними потребами та бажаннями, сприяння навчанню протягом усього

життя та можливості працевлаштування, а також інтеграцію ідеї сталого розвитку в навчальні програми [7, р. 23].

Інший підхід фокусується на етичному характері наукових досліджень. Наприклад, концепція академічної соціальної відповідальності використовується в медичних дослідженнях. У 2009 році Ю. Манабе, Ш. Джейкоб та ін., пропонують концепт академічної соціальної відповідальності у контексті досліджень глобальної охорони здоров'я, згідно з якою лікарі-дослідники використовують освітні можливості, щоб переосмислити потрійну загрозу та максимізувати вплив кожної особи на слухачів у будь-якому середовищі [16, р. 1421].

У 2013 році А. Діма та ін. визначили академічну соціальну відповідальність як виклик і мету академічного середовища, «оскільки формування молодих людей також означає формування високого рівня обізнаності щодо залучення членів суспільства до вирішення соціальних проблем» [7, р. 25].

У 2015 році Шу-Сян Чень, Д. Насонгхла та А. Дональдсон, запропонували концепт соціальної відповідальності університету – це «філософія або принцип соціального руху, який можна сприймати як філософію університету, що використовує етичний підхід для розвитку та взаємодії з місцевим та глобальним співтовариством з метою підтримки соціального, екологічного, технічного та економічного розвитку» [6, р. 165]. Автори наголошують, що «соціальна відповідальність університету є ключовим чинником соціальних змін, оскільки передбачає наявність політики етичної якості, що керує діяльністю університетської спільноти» [6, р. 165]. Концепцію соціальної відповідальності університету можна зрозуміти з точки зору філософії освіти як зобов'язання університетів служити суспільству та сприяти його сталому розвитку через освіту. Ця концепція базується на ідеї, що університети несуть відповідальність не лише за надання якісної освіти своїм студентам, але й

за сприяння соціальному, екологічному, технічному та економічному розвитку суспільства. На думку дослідників, університети не повинні діяти ізольовано, а мають взаємодіяти із громадянами, вести активний діалог із суспільством та його частинами з метою сприяння сталому людському розвитку.

У деяких випадках академічна соціальна відповідальність може бути зосереджена на сприянні економічному розвитку [9], тоді як в інших вона може наголошувати на соціальній справедливості [10], збереженні довкілля [3; 5], миробудівництві [13; 2] чи розвиткові ноотехнологій [1]. У деяких контекстах пов'язаних із війною академічна соціальна відповідальність може бути тісно пов'язана із залученням місцевої громади до навчання [15], тоді як в інших вона може більше зосереджуватися на соціальних дослідженнях та інноваціях в переміщених університетах [8] або питаннях медіаграмотності освітян в умовах війни [11].

Огляд літератури показує, що концепція академічної соціальної відповідальності є контекстуальною, оскільки на неї впливають соціальні, культурні, економічні та політичні контексти, в яких працюють академічні установи. Різні суспільства та культури мають різні цінності, пріоритети та очікування щодо ролі наукових кіл у просуванні соціальної відповідальності. У результаті конкретні цілі, практики та стратегії академічної соціальної відповідальності можуть відрізнятися в різних контекстах.

Крім того, академічна соціальна відповідальність також формується конкретними проблемами та можливостями університетських спільнот, які виникають у різних контекстах. Наприклад, академічні установи в регіонах, які постраждали від війни, можуть бути залучені до надання гуманітарної допомоги, психологічної підтримки та захисту прав людей, тоді як ті, що знаходяться в більш стабільних регіонах, можуть більше зосереджуватися на сприянні сталому розвитку, захисті

навколишнього середовища та соціальному залученні.

Методологія дослідження

Ми обрали напівструктуровані інтерв'ю, які є поширеним якісним методом дослідження та передбачає проведення інтерв'ю з учасниками на основі заздалегідь визначеного набору відкритих запитань, а також забезпечує гнучкість і пошук додаткової інформації. Мета дослідження – отримати поглиблене розуміння досвіду, точок зору та ставлення учасників до певного явища чи теми.

Процес відбору для учасників включав цілеспрямовану вибірку. Всіх учасників відбирали на основі їх відповідності дослідницькому питанню та їх здатності надати цінну інформацію. Критерії відбору включали належність до академічної сфери, вік опитуваних та їхній отриманий досвід, пов'язаний з темою дослідження. До опитування було долучено представників природничих та соціогуманітарних наук.

Процес збору даних для напівструктурованих інтерв'ю передбачав проведення індивідуальних інтерв'ю з учасниками у комфортній та приватній обстановці. Інтерв'ю записувались через Zoom або GoogleMeet, транскрибувались і аналізувались. Цей процес тривав протягом серпня-вересня 2022 року, було проведено 20 інтерв'ю.

Аналіз даних для напівструктурованих інтерв'ю передбачав процес кодування та класифікації даних для визначення загальних ідей і закономірностей. Метою аналізу було виявлення ключових тем, які забезпечують глибше розуміння академічної соціальної відповідальності в контексті війни в Україні.

Результати

Далі наведемо стислий огляд проведених напівструктурованих інтерв'ю. На питання про те, «*як ви розумієте академічну соціальну відповідальність у контексті війни в Україні?*», отримали різноманітні відповіді.

По-перше, «*Академічна соціальна відповідальність у контексті війни в Укра-*

їні, як я це відчую, означає зобов'язання університетів і науковців використовувати свої знання, навички та ресурси для вирішення соціальних проблем, які виникають внаслідок конфлікту» (Респондент 1). У філософії освіти концепція соціальної відповідальності часто обговорюється у зв'язку з роллю освіти в суспільстві. Це стосується ідеї про те, що освіта має бути зосереджена не лише на розвитку пізнавальних здібностей людей, але також повинна готувати їх бути відповідальними громадянами, які беруть активну участь у вирішенні соціальних проблем, з якими стикаються їхні громади та суспільство в цілому. Перша цитата свідчить про те, що в контексті війни в Україні академічна соціальна відповідальність передбачає подібне розуміння використання академічних знань і навичок для вирішення соціальних проблем, що виникають внаслідок війни. Це означає, що університети та науковці мають моральний обов'язок використовувати свій досвід і ресурси для сприяння добробуту суспільства, особливо в ситуаціях кризи та конфлікту. Це узгоджується з ширшою ідеєю освіти як засобу сприяння соціальній справедливості, правам людини та миру, що є центральною проблемою філософії освіти.

По-друге, «Академічна соціальна відповідальність полягає в тому, що університети та й науковці також беруть активну роль у реагуванні на гуманітарну кризу, викликану війною в Україні, зокрема беруть участь у волонтерському русі як багато хто на нашій кафедрі» (Респондент 2). Думка цього респондента підкреслює активну роль, яку можуть відігравати університети та науковці у реагуванні на гуманітарну кризу, спричинену війною в Україні. З точки зору освітнього ландшафту, ця цитата свідчить про те, що університети та науковці несуть відповідальність не лише за виробництво знань, але й за взаємодію з суспільством і реагування на соціальні проблеми, такі як: бідність, безробіття, незахищеність, безправ'я, відсутність елементарних за-

собів для підтримки власних дітей – це все суттєво впливають на якість життя людей. Також підкреслюється важливість волонтерства в академічній соціальній відповідальності. В умовах війни в Україні волонтерські рухи відіграли вирішальну роль у наданні гуманітарної допомоги та підтримки ЗСУ та постраждалим громадам. Університети та науковці можуть зробити свій внесок у ці зусилля, беручи участь у волонтерській діяльності та використовуючи свої навички та знання для надання допомоги в таких сферах, як оборона, охорона здоров'я та соціальні послуги.

По-третє, «Академічна соціальна відповідальність у контексті війни в Україні передбачає зобов'язання використовувати академічні знання та дослідження для формування політики та практики, спрямованої на вирішення соціальних проблем, пов'язаних з війною, насамперед збереження сімей від розлучень, а також підтримка сиріт, які втратили маму чи тата» (Респондент 3). Третя цитата підкреслює важливість використання академічних знань для вирішення соціальних проблем, пов'язаних з війною в Україні. Ця думка свідчить про те, що університети та науковці несуть відповідальність використовувати свій досвід і дослідження, щоб впливати на політичні рішення та сприяти розробці ефективних стратегій для вирішення соціальних викликів, які виникають внаслідок війни. Академічні установи мають не тільки виробляти знання, але й активно брати участь у використанні цих знань для просування соціальних змін. Це передбачає, що академічні інституції не можуть діяти ізольовано, а мають брати активну участь у ширшому соціальному та політичному контексті.

По-четверте, «Перед обличчям триваючої війни в Україні академічна соціальна відповідальність вимагає, щоб університети та науковці активізувалися та брали участь в ініціативах, які просувають соціальну справедливість та права людини, були рупором на між-

народній арені. Я, наприклад, закликаю бойкотувати російських науковців у всіх міжнародних наукових проєктах» (Респондент 4). Четверта цитата підкреслює необхідність для науковців взяти активну роль у просуванні соціальної справедливості та прав людини. З точки зору нашого дослідження, ця думка свідчить про те, що академічні установи несуть відповідальність за проведення досліджень, які стосуються соціальних проблем, пов'язаних з конфліктом, і сприяють соціальній справедливості та дотриманню прав людини. Це висловлювання також означає, що академічні дослідження мають не лише прагнути поглибити знання, але й бути спрямованими на міжнародну аудиторію.

По-п'яте, «Академічна соціальна відповідальність у контексті війни в Україні є не лише моральним імперативом, а й професійним обов'язком для викладачів використовувати свій досвід і ресурси для перемоги та повоєнного відновлення нашої багатостраждальної України» (Респондент 5). П'ята цитата підкреслює думку про те, що академічна соціальна відповідальність у контексті війни в Україні є не лише моральним, а й професійним обов'язком. Це свідчить про те, що вчителі та науковці відіграють унікальну роль у постконфліктному відновленні України, особливо в таких сферах як освіта, соціальні послуги та розвиток громад. Загалом, ця думка відображає ідею про те, що академічна соціальна відповідальність є не лише моральним обов'язком, але й професійним обов'язком викладачів і науковців. Це свідчить про те, що академічні інституції відіграють вирішальну роль у відповіді на соціальні виклики та сприянні позитивним змінам як під час, так і після війни в Україні.

З наведених цитат випливає кілька закономірностей щодо концепції академічної соціальної відповідальності в контексті війни в Україні:

- *Активна участь у громаді.* Респонденти наголошували на важливості

того, щоб університети та науковці були активно залучені до всіх верств суспільства та реагували на соціальні проблеми, пов'язані з війною. Це передбачає участь у волонтерських рухах і використання академічних знань і ресурсів для сприяння соціальній допомозі.

- *Відповідальність за сприяння соціальній справедливості та дотримання прав людини.* Респонденти також підкреслили важливість сприяння соціальній справедливості та дотримання прав людини в контексті війни. Це включає використання академічних досліджень для інформування про політичні рішення та ініціативи, спрямовані на вирішення соціальних проблем, пов'язаних з війною.

- *Професійний обов'язок.* Респонденти підкреслили ідею, що академічна соціальна відповідальність є не лише моральним обов'язком, але й професійним обов'язком викладачів і науковців. Це передбачає використання професійного досвіду для підтримки зусиль у поствоєнному відновленні в Україні.

- *Важливість розбудови миру.* Кілька респондентів підкреслили важливість розбудови миру після війни. Це включає допомогу людям та громадам, які постраждали від окупації, і підтримку ініціатив, спрямованих на сприяння стійкому миру.

Дискусія

Аналіз відповідей респондентів показує, що є підстави виокремити принаймні два основні підходи до розуміння і реалізації академічної соціальної відповідальності викладачами українських університетів:

- перша «комунікативна», яка полягає у розширенні взаємодії із студентами і колегами, наприклад у спілкуванні в аудиторії і поза нею на теми, які безпосередньо не стосуються навчальної дисципліни, яку веде цей викладач. Також у максимальному поширенні та передачі інформації про події війни в Україні серед іноземних колег.

- друга «академічна», яка полягає у виробництві нових знань (наукового

досвіду) в лабораторії і залученні до цього студентів в аудиторії.

Обидва підходи є вразливими, потрібні чіткі критерії щоб ідентифікувати соціальну відповідальність. Ми пропонуємо до дискусії два такі критерії:

По-перше, тип мислення який практикує викладач, сугестивний «русько-мірний» чи раціональний академічний;

По-друге, чи здатні викладач та університетська спільнота загалом сказати правду про себе, не приховувати свої вади за патріотичною риторикою, штампами на кшталт «ми найкращі», а чесно говорити про свої недоліки.

Якщо повернутися до аналізу відповідей респондентів, то ми можемо дискутувати також про виклики та можливості формування культури соціальної відповідальності в освіті.

Однією з головних проблем є відсутність чітких критеріїв визначення соціальної відповідальності. Незважаючи на те, що існують різні підходи до розуміння та реалізації академічної соціальної відповідальності, існує потреба в чітких стандартах і критеріях для забезпечення її ефективного застосування викладачами та університетами.

Ще одним викликом є вразливість як «комунікативного», так і «академічного» підходів до соціальної відповідальності. Наприклад, «комунікативний» підхід можна критикувати за те, що він недостатньо приділяє уваги змісту, тоді як «академічний» підхід можна критикувати за те, що він надто зосереджений на наукових дослідженнях і недостатньо залучений до соціальних питань.

Проте є й можливості для формування культури соціальної відповідальності в освіті. Наприклад, аналіз показує, що є підстави для обережного оптимізму, адже серед викладачів і науковців зростає усвідомлення важливості соціальної відповідальності у контексті війни в Україні. Це усвідомлення може призвести до активізації взаємодії та співпраці з суспільством і більшого акценту на просуванні соціальної справедливості та прав людини.

Крім того, запропоновані нами критерії визначення соціальної відповідальності – тип мислення, який практикує викладач, і здатність говорити правду про себе – можуть забезпечити основу для оцінки та просування соціальної відповідальності серед викладачів та університетів.

Висновки

Концепція академічної соціальної відповідальності не може бути визначена універсальним чином, а скоріше її потрібно розуміти та адаптувати до конкретного контексту, в якому вона діє. У статті показано, що існують різні підходи до розуміння та реалізації соціальної відповідальності серед викладачів та університетів. Ці критерії включають «комунікативний» підхід розширення взаємодії зі студентами та колегами, а також «академічний» підхід отримання нових знань у лабораторіях та залучення студентів до роботи в аудиторіях. Проте обидва підходи вимагають чітких стандартів визначення соціальної відповідальності, а також зобов'язання просувати соціальну справедливість і права людини та залучати ширшу спільноту.

Неможливо переоцінити важливість виховання культури соціальної відповідальності в освіті. З огляду на такі глобальні виклики як інтернаціоналізація, мобільність, демократизація, диверсифі-

кація та комерціалізація, вкрай важливо, щоб освітяни та академічні установи віддавали пріоритет соціальній відповідальності та брали участь у зусиллях, спрямованих на сприяння позитивним суспільним змінам. Розробляючи та впроваджуючи чіткі стандарти та вказівки щодо соціальної відповідальності, викладачі та університети можуть допомогти виховати покоління студентів, які прагнуть і можуть змінити світ на краще.

Досвід України під час війни 2014-2023 років є яскравим прикладом реальної соціальної відповідальності в освіті. Як наголошували респонденти дослідження, викладачі в Україні зобов'язані використовувати свої знання та ресурси для просування соціальної справедливості задля захисту прав людини, а також сприяти відновленню й майбутньому розвитку країни після нашої перемоги. Крім того, досвід України може слугувати моделлю для інших країн, які стикаються з подібними викликами та борються за утвердження національної ідентичності та формування культури соціальної відповідальності. Навчаючись на прикладі України, освітяни та установи в усьому світі можуть ефективніше працювати разом, щоб сприяти більш безпечному та передбачуваному всепланетарному суспільству.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кочубей Н. В., Кірик Т.** Освіта сучасної України в контексті сталого розвитку та ноотехнологій. *Вища освіта України*, 2021, № 2, С. 44-52. [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2021.2\(81\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).06)
2. **Терепищій С. О., Хоменко Г. В.** Розвиток вищої освіти в умовах конфлікту: еволюція від суспільства знань до суспільства порозуміння. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, 2020, Вип. 19(1), С. 32-45.
3. **Anand, A.** (2019). The case for academic social responsibility. *Annals of Neurosciences*, 26(3-4), 6-7. <https://doi.org/10.1177/0972753119894813>
4. **Banik, A., & Mitra, A.** (2021). Academic social responsibility and quality assurance in the developing world: A framework for implementation. In A. Anand (Ed.), *Quality Assurance Implementation in Research Labs* (pp. 165-172). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-16-3074-3_11

REFERENCES

1. **Kochubei N. V., Kiryk T.** Osvita suchasnoi Ukrainy v konteksti staloho rozvytku ta nootekhnolohii [Education of modern Ukraine in the context of sustainable development and nootechnologies]. *Vyshcha osvita Ukrainy [Higher education of Ukraine]*, 2021, №2, S. 44-52. [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2021.2\(81\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).06) [in Ukrainian]
2. **Terepyschyi S. O., Khomenko H. V.** Rozvytok vyshchoi osvity v umovakh konfliktu: evoliutsiia vid suspilstva znan do suspilstva porozuminnia [Development of higher education in the conditions of conflict: evolution from a society of knowledge to a society of understanding]. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats [Educational discourse: a collection of scientific works]*, 2020, Vol. 19(1), S. 32-45. [in Ukrainian]

5. **Bradshaw, G. A., & Bekoff, M.** (2001). Ecology and social responsibility: The re-embodiment of science. *Trends in Ecology & Evolution*, 16(8), 460-465.
6. **Chen, S. H., Nasongkhla, J., & Donaldson, J. A.** (2015). University social responsibility (USR): Identifying an ethical foundation within higher education institutions. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 14(4), 165-172.
7. **Dima, A. M., Vasilache, S., Ghinea, V., & Agoston, S.** (2013). A model of academic social responsibility. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 9(38), 23-43.
8. **Oleksiyenko, A., Terepyshchyi, S., Gomilko, O., & Svyrydenko, D.** (2021). "What do you mean, you are a refugee in your own country?" Displaced scholars and identities in embattled Ukraine. *European Journal of Higher Education*, 11(2), 101-118.
9. **Robertson, D. C.** (2009). Corporate social responsibility and different stages of economic development: Singapore, Turkey, and Ethiopia. *Journal of Business Ethics*, 88, 617-633.
10. **Segal, E. A.** (2011). Social empathy: A model built on empathy, contextual understanding, and social responsibility that promotes social justice. *Journal of Social Service Research*, 37(3), 266-277.
11. **Svyrydenko, D., & Terepyshchyi, S.** (2020). Media literacy and social responsibility of educators in the conditions of information war: The problem statement. *Studia Warmi skie*, 57, 75-83.
12. **Terepyshchyi, S.** (2017). Educational landscape as a concept of philosophy of education. *Studia Warmi skie*, 54, 373-383.
13. **Terepyshchyi, S.** (2021). In search of peacebuilding strategies for the global civilization: From "education for war" to "education for peace". *Philosophy and Cosmology*, 27, 153-162.
14. **Terepyshchyi, S., & Khomenko, G.** (2019). Conceptual model of reintegration of Ukrainian displaced universities: Peacebuilding in higher education. *Studia Warmi skie*, 56, 161-177.
15. **Wilson S. A.** (2015). Corporate social responsibility and power relations: Impediments to community development in post-war Sierra Leone diamond and rutile mining areas. *The Extractive Industries and Society*, 2(4), 704-713.
16. **Yukari C. Manabe, Shevin T. Jacob, David Thomas, Thomas C. Quinn, Allan Ronald, Alex Coutinho, Harriet Mayanja-Kizza, Concepta Merry,** Resurrecting the Triple Threat: Academic Social Responsibility in the Context of Global Health Research, *Clinical Infectious Diseases*, Volume 48, Issue 10, 15 May 2009, Pages 1420–1422, <https://doi.org/10.1086/598199>